

Kıbrıs Ağızları ve Dil Etkileşimi

Nazmiye ÇELEBİ

1. Giriş

Kıbrıs'ta konuşulan Türkçe hakkında son zamanlarda birçok yazı kaleme alınmış, bu yazılarda Kıbrıs ağızlarının standart Türkçeden ses, biçim ve anlamca ayrılan yönleri üzerinde durulmuş, Kıbrıs ağızlarının genel özelliklerinin yanı sıra, bu değişkenin standart Türkçeden farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır (Çelebi 2002, Demir 2002, Duman 1999; 2000, vd.). Ancak bu araştırmada üzerinde durulacak nokta Kıbrıs ağızlarının kendine has özelliklerinin, standart Türkçe ile karşılaştırılması değil, standart Türkçeyle birlikte Kıbrıs ağızlarının etkileşimde bulunduğu diğer dillerle alışverişi sonucunda ortaya çıkan ilginç durumun gözler önüne serilmesidir. Bu bakımdan Kıbrıs ağızlarının Türk dünyasının hiçbir yerinde görülmeyen özellikleri bulunmaktadır. Kıbrıs ağızlarının etkileşimde bulunduğu Rumca ve İngilizcenin, bu ağız standart Türkçeden bazı yönlerden farklılaştırdığı/farklılaştırmadığı birçok araştırmadan sonra ortaya konulabilecektir. Bu bakımdan bir başlangıç olması amacıyla, iki sene boyunca Kıbrıs ağızlarından topladığımız veriler ışığında bu çalışmayı kaleme almış bulunuyoruz. Çalışmada *söz dizimi*, *ezgisel özellikler* ve *alıntı kelimeler* üzerinde durulmuş, Kıbrıs ağızları bu üç konu başlığı altında dil etkileşimi açısından incelenmiştir.

2. Söz dizimi

Kıbrıs ağızlarında hem standart Türkçede hem de Türkiye Türkçesinin diğer ağızlarında rastlanmayan söz dizimi özellikleriyle karşılaşılmaktadır. Kıbrıs ağızlarını ilk olarak duyan biri, standart Türkçeden birçok bakımdan farklı olan söz dizimi sonucunda cümlelerin gerçek anlamını kavramakta zorlanabilmektedir. Aşağıdaki örneklere baktığımızda, bu değişikliğin sadece devrik dızım özelliklerinden kaynaklanmadığı görülecektir.

(1) *Ben sana demedim vermeyesin gendini (KA)? Ben sana onu verme demedim mi (ST)?*

(2) *Mış babası alacak gendine palyocuk (KA)? Güya babası ona Palıo (palyo) alacakmış (ST)?*

(3) *Baba söyleyim sana bişey? (KA)? Baba sana bır şey söyleyim mı? (ST)?*

(4) *Hazırda gireyim kapudan içeri (KA). Kapudan içeri giriveriyordum (ST).*

(5) *O oğlancıktır hani ki gördük genni çarşıda (KA). Çarşıda gördüğümüz oğlandır. (ST).*

Kıbrıs ağızlarında cümleler çoğunlukla, yüklem+tümleç+özne şeklinde oluşturulmakta, bazı durumlarda ise özne ile tümleç yer değiştirmektedir. Söz dizimi, bu yönüyle İngilizce ile benzerlik göstermektedir. Kıbrıs ağızlarının tarihteki durumu göz önüne alındığında İngilizcenin bu değişke üzerindeki etkisi yadsınamaz. 1878 tarihinden itibaren adada Rumca ve Türkçenin yanı sıra İngilizcenin resmî dil olarak kabul edilmesi, okullarda eğitimin İngilizce olarak sürdürülmesi, üç dilliliğin geçerli olduğu bir bölgede baskın dil olarak İngilizcenin ön plâna çıkmasını kaçınılmaz kılmıştır. Örneklerde de görüleceği gibi (3, 5) bağlaç kullanımı ve söz dizimi İngilizce ile örtüşmektedir.

(3) *Baba söyleyim sana bişey (KA). Dad can I say you something? (İng.)*

(5) *O oğlancıktır hani ki gördük genni çarşıda. (KA) That is the boy whom we saw at the shops. (İng.)*

Standart Türkçede ilgi cümleleri sıfat fiil eklerinin yardımıyla tamlanandan önce gelmektedir. Kıbrıs ağızlarında ise bunun İngilizcede olduğu gibi ilgi zamirleriyle tamlanandan sonra geldiğini görmekteyiz. *Hani* ve *şu* sözcükleri Kıbrıs ağızlarında İngilizcede (whom, which, that, who, vb.) ilgi zamirlerinin cümle içindeki kullanımıyla örtüşmektedir. Aşağıdaki örneklerde görüleceği gibi hem söz dizimi hem *hani* ve *şu* sözcüğünün cümledeki yeri ve görevi dikkat çekici özelliktedir.¹

(6) *O yılan şu öldürdüm, çok zehirliydi (KA). The snake that I killed was very poisonous (İng.).*

(7) *Anne alacan bana o elbiseyi hani ki gördük? (KA) Mum, will you buy me the dress that we saw? (İng.)*

Kıbrıs ağızlarının söz dizimsel bir diğer özelliği ise konuşma dilinde soru ekinin kullanılmayıştıdır. Soru eki *mX*'nin yerine cümle sonuna doğru yükselen bir ezgi kullanılmaktadır. Örnek (7)'de görüldüğü gibi standart Türkçede soru sözcüğü olarak kullanılan *hani* sözcüğü (7)'de bu görevden tamamı ile sıyrılmıştır.

Kısaca Kıbrıs ağızlarının söz dizimsel özellikleri bu değişkenin yerel rengini hemen ortaya koyacak ölçütlerden biridir. Standart Türkçeden birçok

¹ Kıbrıs ağızlarında dikkat çeken bir nokta da 1974 öncesinde Rumlarla birlikte yaşayan yerli halkın konuşması ile Rumlarla birlikte yaşamayan (karma olmayan) yerli halkın konuşması arasındaki farklılıklardır. *Hani* ve *şu* sözcüklerinin verdiğimiz örneklerdeki kullanımı daha çok karma köylerde karşımıza çıkmaktadır.

bakımdan farklılık gösteren söz dizimi hem bu ağızların tarihsel süreç içinde geçirdiği değişim hem de etkileşimde bulunduğu dillerle ilgili görünmektedir.

3. Ezgisel özellikler

Kıbrıs ağızlarının bize göre en dikkat çekici yönü ezgisel özellikleridir. Standart Türkçeden birçok bakımdan farklılaşan Kıbrıs ağızlarının ezgisel özellikleri üzerine ne yazık ki pek fazla çalışma bulunmamaktadır. Son dönemlerde bilgisayar programları ile ses çözümleme programlarının geliştirilmesi ve bunların ses bilimsel araştırmalarda kullanılmasının yaygınlık kazanmasıyla bu alanda da çalışmaların arttığını söyleyebiliriz. İmer 2000 ve Çelebi 2002 Kıbrıs ağızlarının bu yönü üzerine dikkatleri çeken çalışmalardır. Dil etkileşimi ve ezgisel özellikler konusunda bugün dünyanın her yerinde çalışmalar yapılmakta konuşma dilinin en önemli özelliği olan ezgisel özellik dil etkileşimi çerçevesinde ele alınarak dildeki değişimler gözler önüne serilmektedir (Queen 1996).

Kıbrıs ağızlarında, gerek düz cümlelerin gerek soru cümlelerinin ezgisi standart Türkçeden birçok bakımdan farklıdır.² Aşağıda verdiğimiz örneklerde görüleceği gibi Kıbrıs ağızlarının en belirgin özelliği alçak ve yüksek tonların cümlelerin belli bölgelerinde yoğunlaşmasıdır.

(8) *Ma ne zaman gideceyik çarşıya?*

(9) *Getirdim sana elbiseni.*

Örnek (8)'de cümlelerin son sözcüğünün son eki cümledeki en yüksek tonu üzerine almakta ayrıca cümle süren bir ezgi ile sonlanmaktadır. Kıbrıs ağızlarını ilk olarak duyan biri cümlelerin yarım kaldığını devam edeceğini düşünerek beklemektedir. Ancak cümlelerin uzayıp gitmesi son hecelerin hem soru cümlelerinde hem düz cümlelerde uzatılması bu ağzın tipik özelliği olmaktadır. Örnek (9) düz cümle olmasına rağmen *-ni* hecesi uzatılmakta elbise sözcüğünde en yüksek ton *-bı* hecesinde kullanılmakta sözcükteki ikinci yüksek ton *-ni* hecesinde bulunmaktadır. Fransızcada olduğu gibi Rumcada da soru eki kullanmadan soru cümlesi oluşturmak yaygın bir kullanımdır. Rumcada düz cümlelerin ezgisi değiştirilerek soru cümlesi şeklinde söylenmekte, cümledeki en yüksek ton cümlelerin son hecesinde bulunmaktadır (Arvaniti 2002). Kıbrıs ağızlarının ezgisel olarak Rumca ile etkileşim içinde olduğu soru cümlelerinde daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak İngilizcede de evet-hayır soru cümlelerinin cümle sonunda yüksek ton kullanılarak oluşturulması da bu bölgede etkileşimin bir üçgenin üç kenarı şeklinde olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

² Bu konuda geniş bilgi için bk. Çelebi 2002

4. Alıntı kelimeler

Thomason ve Kaufman (1988)'e göre diller arası iletişimde en önemli unsurlardan biri '*alıntı kelimeler*'dir. Alıntı; yabancı dillerin bazı özelliklerinin ana dille birleşmesi ve yeniden oluşturulması olarak tanımlanır. Ana dil yabancı dillerin yaptığı etkileri taşıyarak kullanılır (Thomason-Kaufmann 1988: 37). Çok dilliliğin olduğu bölgelerde diller arası iletişim ve dolayısıyla da etkileşim kaçınılmaz olmaktadır. Kıbrıs ağızlarındaki alıntı kelimelerin fazlalığı da bu çok dilli ortamdan kaynaklanmaktadır. Rumcadan ve İngilizceden alınmış olan kelimeler Kıbrıs ağızlarında bu değişkenin yapısına göre yeniden oluşturulmuş, birçok sözcük alıntılı olduğu dilden çok farklı görevlerde ve anlamlarda kullanılmaya başlanmıştır. Kıbrıs ağızlarının bir diğer dikkat çeken özelliği ise 1571'den itibaren adada Türkçenin konuşulmaya başlanmasıyla birlikte Türkçenin o dönemlerine ait özelliklerini özenle korumuş olmasıdır. O dönemlerde Türkiye Türkçesiyle ilişkisi kesik olan bu değişiklik kendi içinde gelişimine devam etmiş ve Türkçenin ve Kıbrıs adasına yerleştirilen Türkiye'den gelen halkın ağız özelliklerini de sürdürmüştür. O dönem arşivleri incelendiğinde adanın kuzey bölümüne yerleştirilen halk ile güney bölgelerine yerleştirilen halkın Türkiye'nin farklı bölgelerinden geldiği ve iki bölge arasındaki ağız farklılığının tarihsel nedenlerinin de olduğu ortaya çıkacaktır. Örneğin adanın güneyinde bulunan Baf yöresinde *evlek*, 'ark' *eşgermek*, 'görünmek' *koşan*, 'tapu' *battal olmak*, 'kötü olmak' vb. gibi kelimeler Alanya yöresi ağızlarında bugün de kullanılmaktadır.

(12) *Oraşdan kı eşgerdi hazır öleyim sevinçten (KA). Orada görüldüğü an neredeyse sevinçten ölecektim (ST).*

(13) *Ma görmen evlekleri ki ekilidir (KA)? Arkların ekili olduğunu görmüyor musun? (ST)?*

Kıbrıs ağızlarında Rumcadan alıntılanmış birçok kelime bulunmaktadır. Bugün yaygın olarak kullanılan bu kelimeler bazı ses bilimsel değişikliklere uğramış durumdadır. Bu alıntı kelimeler içinde bitki adlarının ve alet adlarının çoğunluğu dikkat çekicidir. *Piron* 'çatal', *guspo* 'kazna', *sarga* 'süpürge', *ramma* 'ip', *saracino* 'deve diken', *dırfıl* 'yonca', vd. Bu sözcüklerin söyleniş Rumcadan çok farklılaşmış, birçoğu Türkçenin ünlü ve ünsüz uyumuna uygun söylenir olmuştur. İngilizce ile Kıbrıs ağızlarının ilişkisi Rumcadan biraz daha farklıdır. 1974 sonrası Rumlardan ayrı yaşamaya başlayan Türklerin Rumca ile ilişkileri de bir oranda kopmuş, ancak birçok Kıbrıslı ailenin İngiltere'de akrabalarının bulunması, neredeyse her evden bir bireyin İngiltere'de yaşaması sebebiyle İngilizcenin bu ağız üzerindeki etkisi hâlâ devam etmektedir. İngiltere'de yaşamlarını sürdüren, yarı İngilizce yarı Türkçe konuşan

Kıbrıs Ağızları ve Dil Etkileşimi

Kıbrıslıların Türkçesinin, dil özellikleri bakımından Hollanda'da ve Almanya'da yaşayan Türklerin konuştuğu Türkçeden bir farkı yok gibidir.

5. Sonuç

Kıbrıs'ta dil içi olduğu kadar birbirleriyle etkileşim içinde olan dillerin ortaya çıkardığı karmaşık bir süreç söz konusudur. Dil araştırmaları için küçük bir laboratuvar durumunda olan adadaki Türkçeyi, Türkçenin kendi içerisindeki bir gelişme olarak açıklamak pek de mümkün görünmemektedir. Bugün Kıbrıs ağızlarının oluşumuna katkısı bulunan ağızlarda Kıbrıs ağızlarının özelliklerine rastlanmadığı için, bu değişiklikte ilişkide bulunduğu dillerin etkisiyle ortaya çıkmış gelişmelerin açıklanabilmesi için dil ilişkilerinin de incelenmesi gerekmektedir. Kıbrıs ağızlarının gelişimi araştırmacılar için bulunmaz bir inceleme alanıdır. Bu küçük adada dil açısından büyük sırların saklı olduğunu belirtir, bu sırrı ortaya çıkarmak isteyen herkesi Türkçenin örtük güzelliğini görmeye davet ederiz.

Kaynakça

- Arvaniti, A. (2002), *The intonation of yes-no question in Greek*, In M. Makri-Tsilipakou (ed.), *Selected Papers on Theoretical and Applied Linguistics*, pp 71-83 Thessaloniki. Department of Theoretical and Applied Linguistics, School of English, Aristotle University.
- Çelebi, N. (2002), *Kıbrıs Ağzında Ezgi*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, DAÜ.
- Demir, N. (2002), "Kıbrıs Ağızları Üzerine Notlar", *Scholarly depth and accuracy. A Festschrift to Lars Johanson. Lars Johanson Armağan*, Ankara, s. 100-110.
- Duman, M. (2000), "Kıbrıs Ağzının Morfolojik Kaynakları: +cık Küçültme Ekinin Kullanımı", *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*, yay hzl.: Bozkurt, İsmail, Gazımağosa, s. 15-25.
- Duman, M. (1999), *İlmî Araştırmalar, Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri* 8, s. 115-130.
- İmer, K. (2001), "Kıbrıs Ağzında Tümce Sonu Perde Değişimleri", XV. Dilbilim Kurultayı, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, s. 45-54.
- Thomason, Sarah, and Terrence Kaufmann (1988), *Language contact, creolization and genetic linguistics*, Berkeley. University of California Press.
- Queen, R. (1996) *Intonation in Contact: A Study of Turkish- German Bilingual Intonation Patterns*, Unpublished PhD Dissertation, University of Texas at Austin.